

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 7, Sayı: 3, 2023, ss. 420-436/ Volume: 7, Issue: 3, 2023, pp. 420-436

Journal homepage: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/apjir>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

MÂLUM ANLAMI VERİLEN BAZI MEÇHUL ÇATILI FİLLER

Sadullah TİLKİTAŞ

Dr., Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belâğatı Anabilim Dalı, Uşak
PhD, Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric, Uşak/Turkey

sadullah.tilkitas@usak.edu.tr

orcid.org/0000-0001-5748-7575

ror.org/05es91y67

Öz

Bu çalışmada meçhûl çatılı, ancak mâlum anlamı verilen fiillerin araştırılması amaçlanmıştır. Söz konusu fiiller incelenirken temelde klasik Arapça sözlüklere başvurulmuş, Garîbü'l-Kur'an, Garîbü'l-Hadis türü eserlerden yararlanılmış ve sözcüklerin farklı kullanımlarına dikkat çekilmiştir. Anamlardaki bu çeşitlilik, Arapçanın en fasih kaynağı olan ayetler başta olmak üzere hadis-i şerif ve şiirlerden örneklerle açıklanmış; Arapçayı anlama noktasında bu fiillerin etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada ele alınan kelimeler köklerine göre ve ilk harfleri dikkate alınarak alfabetik şekilde sıralanmıştır. Kelimelerin İslam'ın en temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'deki kullanımlarına bakılmıştır. Ayrıca İslam'ın ikinci kaynağı kabul edilen hadisler ve Arap şiiri tarafı kelimelerin manaya olan etkileri göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Asıl bölümde kelimenin geçtiği bölüm verilirken dipnotlarda hadisin tamamı verilmiş ve tahrîci yapılmıştır.

Araştırmamızda Serdar Mutçalı'ya ait "Arapça-Türkçe Sözlük" adlı çalışmanın ilk 250 sayfasında yer alan meçhul çatılı mâlum anlamı verilen fiiller ele alınmıştır. Fiiller, Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i şeriflerdeki kullanımlarına yer verilerek örneklendirilmiş ve kısaca açıklamalarda bulunulmuştur. Hadisi şeriflerde yer alan kullanımlarına da bakılırken kütüb-ü tis'a diye adlandırılan eserlere müracaat edilmiştir. Ayrıca en muteber sözlükler taranarak sadece meçhûl veya meçhûl-mâlum olarak kullanılan çok sayıda fiil tespit edilmiş ve bunların anlamları verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Meçhûl fiil, Mâlum fiil, Sözlük, Sözcük

SOME PASSIVE VERBS GIVEN ACTIVE MEANING

Abstract

In this study, it is aimed to investigate verbs that have passive voice but have active meaning. While examining the verbs in question, classical Arabic dictionaries were mainly used, works such as Garîbü'l-Quran, Garîbü'l-Hadis were also used and attention was drawn to the different uses of the words. This diversity in meanings is

Geliş Tarihi: 04.10.2023

Doi: doi.org/10.52115/apjir.1371156

Kabul Tarihi: 12.11.2023

explained with examples from hadiths and poems, especially the verses that are the most expressive sources of Arabic; An attempt was made to determine the effect of these verbs on understanding Arabic.

The words discussed in the study are listed alphabetically according to their roots and first letters. The usage of the words in the Quran, the most basic source of Islam, was examined. In addition, hadiths which are considered the second source of Islam and Arabic poetry were scanned and evaluated considering the effects of the words on the meaning. While the part where the word is mentioned is given in the main section, the entire hadith is given in the footnotes and the takhrij is made.

In our research, verbs with passive voice and active meaning in the first 250 pages of Serdar Mutçalı's work titled "Arabic-Turkish Dictionary" were discussed. Verbs are exemplified by giving examples of their usage in the Quran and Hadiths, and brief explanations are given. While examining the uses in the hadiths, works called kutub-u tıs'a were consulted. In addition, by scanning the most reliable dictionaries, many verbs used only in unknown or passive-active forms were identified and their meanings were given.

Key words : Passiveverb, Activeverb, Dictionary, Word.

Atf / Cite as: Tilkitaş, Sadullah. "Mâlum Anlamı Verilen Bazı Meçhul Çatılı Fiiller". *Apjir* 7/3 (Aralık 2023), 420-436.

Giriş

Dil İnsanoğlunun, var oluşuyla beraber iletişim sağlamak için kullandığı bir araçtır. İnsanlar kendilerini daha iyi ifade edebilmek ve başkalarıyla anlaşabilmek için dile ihtiyaç duymuşlardır. Duygu ve hislerini cümleler aracılığıyla ve sözcükler yardımıyla dile getiren insanoğlu zaman içerisinde sözlü iletişimin yanı sıra yazı ve işaret dilini de kullanmıştır.

Cümle denildiğinde genel anlamda fiil (yüklem), fail (özne), mef'ul (nesne) akla gelmekte ve çoğu zaman fiil, cümlelerin vazgeçilmez ögesi olabilmektedir. Arapça cümlelerde mâlum fiillerle beraber meçhûl fiiller de kullanılmaktadır. Ancak bazı fiiller meçhul yapıya olduğu halde malum anlamıyla kullanılmaktadır. Çalışmamızda meçhûl (edilgen) çatılı mâlum anlamı verilen bu fiillerin araştırılması amaçlanmıştır.

Bu alanda, Prof. Dr. Ramazan Ege'nin, "Mef'ûlü MâlemYüsemme Fâ'iluh Kalıbında Malum Anlamı Verilen Bazı Arapça Kelimeler" adlı makale çalışması yapmış, ayrıca Nusrettin Bollelli de "Arap Dilini Anlama Ekseninde Mechûl Fiillerin Yeri ve Değerlendirilmesi" adlı çalışmasıyla sadece meçhûl olarak kullanılan kelimeleri tabloştürmüştür. Çalışmamızda bu çalışmalara ilaveten daha önce değinilmeyen fiillere yer verilmiştir.

1. Sözlük Kelimesinin Anlamı ve Kullanımı

İlk dönemlerde klasik Arapça'da "sözlük" manasına gelen belirli sabit bir kelime bulunmamaktaydı. Genel olarak "kitâbu'l-garîb, "Kitâbu'l-hayl, Kitâbu'l-ibil, Kitâbu'l-haşarât, Kitâbu'l-matâr, Kitâbu halkı'l-insân, Kitâbu'n-nebât" gibi terkipler adı altında

veya “mu’cem, kâmus, keşşâf” gibi adlandırmalarla sözlük ve ansiklopedik çalışmaların yapıldığı bilinmektedir ¹.

Arapça’da “sözlük” anlamında mu’cem, lügat ve kâmus kelimeleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Sözlükte "kapalılık" anlamındaki “ucme” kökünden türeyen “i’cam”; "kapalılığı gidermek", “mu’cem” ise "kapalılığı giderme, kapalılığı giderilmiş (söz, kelime, harf vb.)" demektir. Bu açıklamalar çerçevesinde sözlük anlamındaki mu’cem kelimesi; daha çok kapalılığı gidermek ve kelimelerin anlamlarını açıklamak üzere oluşturulmuş kitap olarak değerlendirilmektedir. Mu’cem terimi ilk olarak hadis ilminde kullanılmıştır. İlk defa Buhârî (ö. 256/870), Bedir savaşına katılanların alfabetik dizimi anlamında “Mu’cemü ashâbi’l-bedr” terkibi halinde kullanmıştır. Dil ilmi alanında ise mu’cem kelimesi ilk defa İbn Faris’in (ö. 395/1004) Mu’cemü mekâyisi’l-lüga’sında ve Ebu Hilal el-Askerî’nin (ö. 400/1009) kullanım dışı kelimelerle ilgili *el-Mu’cem fi bakâyâ (bakiyyeti)’l-eshyâ* adlı eserlerinde geçmektedir ².

Sözlüğün bir diğer anlamı olan “lügat” ise "boş konuşmak, söz söylemek" anlamlarındaki “lağv” kökünden isim olup "bireylerinin duygu ve düşüncelerini birbirine anlatmak için kullandıkları kelimelerden meydana gelen eser" anlamına gelmektedir. ³

Câhiliye döneminde Araplar gerçek manada sözlük veya mu’cem telif etmek ile uğraşmamışlardır. İslami dönemde ise lügat çalışmaları İslam’ın iki temel kaynağı olan Kur’ân ve hadisleri doğru anlama gayretiyle başlamıştır. Bilindiği gibi Kur’ân ve hadisler, garîb ve nâdir birçok lafız ihtiva etmektedir. Bu sebeple Müslümanlar, söz konusu lafızların ifade ettiği manayı tespit etmek için bizzat bedevi Araplara yahut Arap şiiirine başvuruyorlardı ⁴.

2. Mâlum ve Meçhul fiil

Arapça fiiller, fâilin cümlede bulunması veya bulunmaması bakımından ma’lûm ve meçhûl olarak iki kısma ayrılır. Malum fiil, fâili cümlede bulunan fiil; meçhûl fiil ise terim olarak herhangi bir nedenden dolayı fâili değinilmeyen, özne yerine geçen başka bir isme isnâd edilen fiil demektir. Bununla birlikte bu tür fiillere “fâili bilinmeyen fiil”, “fâili zikredilmeyen fiilin mef’ûlü”, “binası meçhûl fiil” de denir. Aynı zamanda “meçhûl fiile” faile ihtiyaç duymayan, mef’ulünün (nesne) fail (özne) yerine geçerek “nâib-i fail” olduğu fiil de denir. Nâib-i fail, fâilin vekili konumundadır. ⁵

¹ İsmail Güler, *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler* (İstanbul: İsam Yayınlar, 2004), 24.

² İbrahim Hatipoğlu, “Mu’cem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/375; İsmail Güler, *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, 23-25.

³ İsmail Durmuş, “Sözlük”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/398.

⁴ Kenan Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi* (İstanbul: Cantaş Yayınlar, 2016), 225.

⁵ Nusrettin Bolelli, “Arap Dilini Anlama Ekseninde Meçhûl Fiillerin Yeri ve Değerlendirilmesi”, *Şarkiyat Mecmuası* 22 (2013), 37-75.

Mechûl fiiler, faile saygı ve tahkir, failin zaten bilinmesi sebebiyle failin zikredilmeye gerek görülmemesi, konuşmacının işi yapamı bilmemesi, sözü uzatmamak, yapılan eylemin onu gerçekleştiren ile irtibatının tespit edilememesi gibi sebeplerle cümlede yerini almaktadır ⁶

3. Meçhul Yapılı Malum Anlamı Verilen Bazı Fiiller

(İ)

3.1. أُتِيَ: Yok etmek, söküp almak

أُتِيَ مِنْ قِبَلِ: Ütiye min kıbeli: Tarafından yok edildi.⁷ “أ ت ي” kök harflerinden oluşan bu kelimenin üç temel anlamı vardır:

- 1) أُتِيَ “gelmek, varmak getirmek”. Âyet-i kerîme’de şöyle buyurulmaktadır: أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ: Allah’ın emri gelmiştir. Artık onu istemede acele etmeyin.⁸
- 2) أُتِيَ “vermek” anlamında kullanılmaktadır ki şu ayet bunu örneklendirmektedir; فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ: iki kat ürün vermiştir.⁹
- 3) أُتِيَ “Ütiye”: Yok etmek, söküp almak¹⁰. Buna örnek olarak أُنِي فُلَانٌ مِنْ مَأْمَنِهِ Falanca güvenini kaybetti, denilmiştir.¹¹ Ayet-i kerîme’de de الْقَوَاعِدِ مِنْ اللَّهِ بُنْيَانَهُمْ مِنْ الْقَوَاعِدِ: Allah onların binalarını temellerinden söktü, buyurulmaktadır.¹²

Üzerinde durduğumuz “Ütiye” kelimesi de bu anlamda kullanılmaktadır.

3.2. أُحْضِرَ: Ölmek.¹³

Fiilin kökü olan حضر “gelmek, huzuruna varmak anlamlarına” gelir. Sülâsî haldeki bu fiil iftiâl kalıbına dönüştüğünde “ölmek” anlamında kullanılmaktadır. Hadis-i şeriflerde bu kullanıma birçok yerde karşılaşmaktayız. Tirmizî’de geçen bir rivayet şöyledir; فَلَمَّا أُحْضِرَ قَالَ: أَلْهَمَ خَيْرًا مِنِّي Ebû Seleme öldüğünde (can verirken):“Allah’ım

⁶ Ramazan Ege, “Mef’ûlü MâlemYüsemme Fâ’iluh Kalıbında Malum Anlamı Verilen Bazı Arapça Kelimeler”, *Nüşa* 7/25 (2007), 72.

⁷ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), 3.

⁸ Nahl, 16/1.

⁹ Bakara 2/265.

¹⁰ Hâkka Sûresi 19. âyet-i kerîme’de (فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بَيِّنَاتٍ) “vermek” anlamına gelen أُتِيَ fiilinin meçhul kullanımı yer almış ve “kitabı sağından verilenler” anlamı ifade edilmiştir.

¹¹ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Muhammed Avz Mura’ib (Beyrut: Dâru lhyâit-Türâsî'l-Arabî, 2001), 14/250.

¹² Nahl, 16/26

¹³ Ahmed Muhtar Abdulhamîd, *Mu’cemu'l-luğati'l-'Arabiyeti'l-muâsıra* (‘Âlemü'l-Kütüb, 2008), 1/100.

hanımına benim ölümünden sonra benden daha hayırlı birini nasip et” diye duâ etti ¹⁴.
 إِذَا “حُضِرَ” fiilinin ölüm anının geldiği anlamına gelen başka bir rivayette ise Allah Resûlü: إِذَا
 حُضِرَ الْمُؤْمِنُ أَنْتَهُ مَلَائِكَةُ الرَّحْمَةِ بِحَرِيرَةٍ بَيْضَاءَ “Mü’minin ölüm anı geldiğinde, rahmet melekleri beyaz
 ipek elbiselerle gelir”, buyurmuştur. Hadisin devamında kafir kimseye ölüm anının
 yaklaşması anlatılırken de أُحْتَضِرَ fiili yer almıştır. ¹⁵

3.3. اِشْطَرَّتْ: şartı olmak, ön şartı olmak ¹⁶.

Malum hali “şart koşmak” anlamına gelmekte olup اِشْطَرَّتْ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ “Filanca, filan
 kimseye şart koştı” denilmiştir. Hadis-i şerifte de “مَنْ اِشْطَرَّتْ شَرْطًا لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَهُوَ بَاطِلٌ وَإِنْ
 كَوَّنَ اِشْطَرَّتْ مِائَةً شَرْطًا” “Kim Allah’ın kitabında bulunmayan bir şartı şart koşarsa o, böyle yüz tane şart
 koşmuş olsa da öyle şart batıldır”, buyurulmuştur. ¹⁷

Fiillin meçhul yapıları malum anlamı da yukarıdaki ifadeye yakın bir kullanıma sahiptir.
 Ebû Dâvûd, “Sünen” adlı eserinin cizyelerin alınması bâbında söz konusu hadis-i şerife إِذَا
 نَعَضُوا بَعْضَ مَا اِشْطَرَّتْ عَلَيْهِمْ فَقَدْ اَحْدَثُوا “(Necrân halkı) ileri sürülen şartların bazılarını bozunca
 bir hadise çıkarmış duruma düştüler” diyerek “اِشْطَرَّتْ” fiilini meçhul yapısı ve “ön şart
 olarak ileri sürülen şey” anlamında kullanmıştır. ¹⁸

3.4. اُشْهَدَ: Şehit oldu. ¹⁹

Kisâî, اُشْهَدَ الرَّجُلُ ifadesinin اُشْهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ yani, “Allah yolunda şehit oldu” ²⁰ anlamında
 kullanmıştır.

اُشْهَدَ kelimesinin kökü ش-ه-د harflerinden türeyen شَهِدَ olup “şahit olmak, tanıklık etmek,
 onaylamak gibi anlamlarda kullanılmaktadır. ²¹ Kelimenin masdarı اِشْهَادٌ ’dür.

¹⁴ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmi’u’s- sahih*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beirut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1996), 84.

¹⁵ Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şuayb Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün’im (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 2003), Cenâiz, 9.

¹⁶ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 550.

¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahihi* (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 2002), Buyû’, 67.

¹⁸ Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beirut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 2009), 3/167.

¹⁹ Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Beirut: Dâru Sâdır, 1414), 3/242.

²⁰ Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-Ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî, İbrâhim es-Sâmerrâî (Bağdat: Dâru ve Mektebetü’l-Hilâl, ts.), 2/363.

²¹ “şahitlik etmek” anlamında ayet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: فَتَقُولُوا اِشْهَدُوا يَا أَيُّهَا الْمُسْلِمُونَ “şahit olun ki biz müslümanlarız! deyiniz.” (Al-i İmrân 3/64). اُشْهَدَ fiili “şehit oldu” anlamının yanı sıra “tanıklık etmek” anlamında da kullanılmaktadır. Âyet-i kerîme’de اِشْهَدُوا شَهِدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ “Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun” denilmektedir. Bakara 2/282.

3.5. أُصِيبَ: Hastalığa, sıkıntıya uğramak

أَصَابَ fiili “vurmak, isabet etmek, elde etmek”²² gibi anlamlarda kullanılırken fiil meçhul yapısıyla da farklı anlamlar kazanmıştır. أُصِيبَ بِحِرَاحٍ “yaralanmak” anlamına gelir ki, أُصِيبَ فِي الْحَرْبِ فَمَاتَ “savaşta yaralandı ve bu sebeple öldü” ifadesi bu anlamdadır.²³ Fiilin, “vuruldu, öldü” anlamındaki kullanımına örnek olarak, Câbir b. Abdullah’ın, babasının vurulup geride çocuklar ve borç bıraktığı zikredilirken bu fiil kullanılmıştır.²⁴

Burnundan iyi koku alamayan kimseler için أُصِيبَ أَنْفَهُ “Burnunundan rahatsızlandı.”²⁵ Burada burnun vazifesini tam olarak yapamaması, burunda meydana gelen hastalık sebebiyledir. Bu durum أُصِيبَ fiili ile anlatılmıştır.

3.6. أُعْجِبَ: Hayran olmak, hayran kalmak, çok hoşlanmak

Kelimenin kökü olan عَجِبَ “şaşırmak, garipsemek” anlamlarına gelmektedir. أُعْجِبَ hoşuna gitmek anlamında kullanılırken bunun meçhulü olan أُعْجِبَ fiinde ise beğenmenin, hoşlanmanın da ötesinde hayranlık duygusunun ifade edildiği bir kullanım söz konusudur.²⁶

Bunlardan farklı olarak أُعْجِبَ بِنَفْسِهِ denildiğinde, “kendisiyle gurur duydu, böbürlendi” denilmektedir.²⁷

3.7. أُغْمِيَ عَنِّي: Bayıldı, bilincini yitirdi, kendinden geçti.²⁸

Kelime (غ م ي) harflerinden türemiştir. أُغْمِيَ fiili de أُغْمِيَ ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Kelimenin masdarı غَمِي ya da اُغْمَاءٌ’dür. Yine bu kökten türeyen غَمَى (eve vs. için) çatı yapmak, غَمَى ise “gözlerini bağlamak” demektir. Kişinin baygınlık halinde bilincini yitirip

²² Âyet-i kerîme’de şöyle buyurulmaktadır: وَمَا أَصَابَكُمْ مِّنْ مَّصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ “Başınıza gelen herhangi bir musibet kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah çoğunu affeder. Bk. Şûrâ 42/30. Burada fiil “isabet etmek” anlamında kullanılmıştır.

²³ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 1/52.

²⁴ el-Buhârî, *istikrâz*, 19.

²⁵ Muhammed b. Ya’kûb Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Muhammed Naîm (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 831.

²⁶ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 10/113.

²⁷ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Aḥmed Abdugafûr Attâr (Beyrut: Daru'l-İlm lilmelâyin, 1987), 1/177.

²⁸ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî, İbrâhim es-Sâmerrâî (Bağdat: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 4/455.

bir şey görememesi ifadesiyle anlam yönünden bir ilişki kurulabilir.²⁹ Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) şöyle demiştir;

مَرَضْتُ فَأَتَانِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعُودُنِي فَوَجَدَنِي قَدْ أُغْمِيَ عَلَيَّ

Hastalandım Resûlullah (a.s), beni ziyarete geldiğinde beni baygın durumda buldu. Burada fiil “baygınlık” anlamında kullanılmıştır.³⁰

3.8. اُفْتِيَتْ: Aniden öldü

اُفْتِيَتْ الشَّخْصُ “Kişi aniden öldü.”³¹ Beklenmedik bir anda gelen ölüm için bu fiilin kullanıldığı görülmektedir.

Filin malum hali olan اِفْتَاتٌ ise bir kişinin söylemediği veya yapmadığı bir eylemi ona isnad etmek anlamında kullanılmaktadır. Bununla ilgili olarak مَا لَمْ أَقُلْ اِفْتَاتٌ عَلَيَّ denilmiştir. Bu sözü uydurana da مُفْتِيَتْ denir.³²

ولو ترى اذ فرعوا فلا فَوَتْ fiilinden masdar olan فَوَتْ “kurtuluş” demek olup Kur’an-ı Kerim’de; فَوَتْ fiilinden masdar olan فَوَتْ “Telaşa düştükleri zaman bir görsen! Artık kurtuluş yoktur, yakın bir yerden yakalanmışlardır”, buyurulmaktadır.³³ فَوَتْ fiilinin فَوَاتٌ olan bir diğer masdar kalıbı, مَوْتُ الفجأة olarak izafet yapıldığında مَوْتُ الفجأة yani, “ani gelen ölüm” kastedilmiş olur.³⁴ Bu ifade اِفْتِيَتْ fiili ile anlam olarak aynı doğrultudadır.

(ب)

3.9. بِنَى كَلِمَةً عَلَى: Dayanmak, temel almak

بِنَى “kurmak, dikmek, bina etmek” manalarına gelmektedir.³⁵ Fiil meçhul bir yapıya bürünerek yeni bir anlam kazanmış ve “esas almak, temel almak” gibi bir anlama gelmiştir. Bir meseleyi ispata çalışılırken güçlü temellere dayalı, sağlam bir kaynağa dayandırılmalıdır ki bu yönüyle her iki fiilin de manasının birbiriyle irtibatlı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte “بِنَى كَلِمَةً عَلَى: Bir kelimeyi mebni kılmak” ifadesi de söylenmektedir.

²⁹ el-Ferâhîdî, Kitâbü'l-'Ayn, 4/455.

³⁰ Ebû Dâvûd, Ferâiz, 7.

³¹ Ahmed Muhtar Abdulhamîd, Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye, 3/1659.

³² İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, 2/64.

³³ Sebe, 34/51.

³⁴ İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, 4/70.

³⁵ Ahmed Muhtar Abdulhamîd, Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye, 1/100.

Hadis-i şerifte bu kullanım karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; “...بني الإسلام على خمسٍ...”: İslam beş temel üzerine kurulmuştur, inşa edilmiştir” anlamı verilmektedir.³⁶ Bu ifadeyi “İslam 5 temel esasa dayandırılır” şeklinde anlamak da mümkündür. Bu yönüyle bakıldığında fiilin malum ve meçhul hali ortak bir manada buluşmaktadır.

3.10. اِبْتُلِيَ/ اِبْتُلِيَ: İmtihan olmak.

اِبْتُلِيَ ile aynı anlamdadır.³⁷ Fiilin malum yapılı hali olan اِبْتُلِيَ “Bir musibet ile imtihan oldu” aynî hali olan اِبْتُلِيَ ise “imtihan etmek” anlamında kullanılırken, meçhul yapılı hali olan اِبْتُلِيَ ise “imtihan oldu, imtihana tabi tutuldu” anlamlarında kullanılır. Bazı ayetlerde fiil malum kalıbı ile kullanılırken bazılarında meçhul yapılı kullanılmıştır.³⁸ Örneğin bir ayette şöyle buyurulmaktadır: “إِنَّ هَٰؤُلَاءِ لَأَبْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَ زُلْزَلُوا زَلْزَالًا شَدِيدًا” “İşte orada iman sahipleri imtihandan geçirilmiş ve şiddetli bir sarsıntıya uğratılmışlardır”.³⁹ Bu ayette fiilin malum anlamlı meçhul yapılı olduğu görülmektedir.

Hadis-i şeriflerde de bu fiil birçok yerde geçmektedir. Örneğin; Buhârî ve Tirmizî’de geçen اِبْتُلِيَ مِنْ اِبْتُلِيَ مِنْ هَذِهِ الْبَنَاتِ بِشَيْءٍ كُنَّ لَهُ سِتْرًا مِنَ النَّارِ ifadesi “Kim kız çocuklarından bir şeyle imtihan olunursa onlar cehennem ateşine karşı kendisine perde olurlar” anlamındadır.⁴⁰ Başka bir hadiste de اِبْتُلِيَ كَيْفَ يَبْتَلِي الرَّجُلَ عَلَى حَسَبِ دِينِهِ “Kişi dindarlığı nispetinde imtihana tabi tutulur” ve اِبْتُلِيَ كَانَ فِي دِينِهِ رَفَّةً اِبْتُلِيَ عَلَى حَسَبِ دِينِهِ “Dininde gevşek ise dindarlığı oranında belaya uğrattılır (imtihan edilir) buyurulmaktadır.⁴¹

3.11. اِبْتُلِيَ: Yorgunluktan nefesi kesildi, Nefes nefese kaldı.⁴²

اِبْتُلِيَ fiilib-h-r kök harflerinden oluşmaktadır. Yine bu kökten isim olan اِبْتُلِيَ, “نَفَسٌ” yani “Nefesin birbirini takip etmesi, zorlanarak nefes alıp verme” gibi anlamlara gelmektedir.⁴³ Yürüyüşü ağır olan yaratılışı itibariyle zayıf ve kuvvetsiz bir kadın için de اِبْتُلِيَ denilmiştir.⁴⁴ Kanaatimizce zayıf bir fitrata sahip birisi kuvvetli kimselere göre daha çabuk yorulup nefes nefese kalabileceğinden böyle nitelenmiş olabilir.

Bu fiil ile aynı anlamda اِبْتُلِيَ da kullanılmaktadır. Nitekim اِبْتُلِيَ الرَّجُلُ “Adam nefessiz kaldı” anlamına gelir. Bununla birlikte bu kökten türeyen ve farklı anlamlara gelen fiiller

³⁶ el-Buhârî, İman, 2.

³⁷ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 15/384.

³⁸ Bakara, 2/249; Âl-i İmrân, 3/154.

³⁹ Ahzâb, 31/11.

⁴⁰ İbn Hanbel, 2001, 40/61.

⁴¹ et-Tirmizî, 1996, Zühhd, 56.

⁴² Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcül-'arûs min cevahiril kâmus* (Daru'l-Hidâye, ts.), 14/260.

⁴³ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 2/298.

⁴⁴ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 4/48.

de mevcuttur. Örneğin; إِهَارَ اللَّيْلِ “gecenin ortasında gelindi” anlamına gelir ki, burada إِهَارَ “ortaladı, yarıladi” anlamındadır.⁴⁵

(ت)

3.12. اتَّبَعَ: Takipçi, taraftar bulmak.

Fiil -ع -ب -ت kök harflerinden oluşmaktadır. اتَّبَعَ, “birinin arkasından gitmek, onu takip etmek” demektir. Bununla ilgili şöyle denir: اتَّبَعْتُ الْقَوْمَ “Topluluğu takip ettim.”⁴⁶ Kur’an-ı Kerim’de إِذَا مَنِ حَظْفَتِ الْحُطُفَةَ فَاتَّبِعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ “Ancak meleklerin konuşmalarından bir söz kapan olursa, onu da delip geçen bir parlak ışık takip eder”, buyurulmaktadır.⁴⁷ Fiil, bu ayette de “takip etmek, izlemek” anlamındadır.

İsim olarak اتَّبِعُ ifadesi “gölge” anlamına gelir. Bu adlandırma gölgenin sahibini takip etmesinden dolayı yapılmış olabilir.⁴⁸ Ele aldığımız meçhul çatılı malum anlamlı اتَّبِعُ fiiline gelince, Kur’an-ı Kerim’de bir ayette bu fiil şu şekilde geçmektedir: إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ “İşte o zaman kendilerine uyulup arkalarından gidilenler, uyanlardan hızlıca uzaklaştılar.”⁴⁹ Burada kendilerine uyulanlardan maksat, dünyada iken kendilerine birtakım menfaatler için taraftar toplayanlar, dine aykırı faaliyetlerde bulunanlar olup, bu anlam fiilin yukarıdaki kullanımına örnek oluşturabilir.

(ث)

3.13. نَوَى: Gömmek.

النَّوَى fiili, “yerleşmek, ikamet etmek, misafir etmek” gibi anlamlara gelirken النَّوَى ifadesi “öldü” anlamına gelmektedir.⁵⁰ Fiil, ikamet etmek, bulunmak anlamında Kur’an-ı Kerim’de şöyle geçmektedir: وَمَا كُنْتَ تَأْوِيًا فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَتَلَوُ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا... “Sen Medyen halkı içinde yaşayıp da ayetlerimizi onlardan okuyarak öğrenmiş değilsin”, buyurulmaktadır.⁵¹

Fiilin meçhul çatılı hali şiirde şöyle kullanılmıştır;

حَلَقَتْ وَعُلَّتْ رَأْسَهَا بِسِقَابٍ لَمَّا اسْتَبَانَتْ أَنَّ صَاحِبَهَا نُوَى

⁴⁵ Ebu'l-Hasen Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ el-Kazvîni İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Dâru'l-Fikr, 1979), 1/309.

⁴⁶ el-Cevherî, es-Sihâh, 3/1190.

⁴⁷ Saffât 37/10

⁴⁸ el-Cevherî, es-Sihâh, 3/1190.

⁴⁹ Bakara 2/166.

⁵⁰ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 8/252.

⁵¹ Kasas 28/45.

Kocası öldüğünde (gömüldüğünde), saçını tıraş etti ve sikâb⁵² ile örtülü olan başını doğrulttu.⁵³

Cahiliye döneminde kadınlar kocası veya bir yakınlarını kaybettiklerinde başını tıraş eder ve yüzünü tırmalardı. Kendi kanından sürdüğü bir pamuk parçasını da başına koyardı. Böylece insanlar o kadının acılı olduğunu anlardı. Şiirde bu husus dile getirilirken نُؤِي fiili kullanılmıştır.

(ج)

3.14. جَدِرَ: Çiçek hastalığına yakalanmak.

جَدِرَ الطِّفْلِ denildiğinde أَصَابَهُ الْجَدْرِيُّ yani “çocuğun çiçek hastalığına yakalandığı,” kastedilir.⁵⁴ جَدِرَ fiili, “ bina etmek, filizlenmek, çiçek hastalığına yakalanmak” anlamlarında kullanılır. Ayrıca, ilkbaharda bitkilerin yerden çıkması, filizlenmesi anlamında da جَدِرَ النَّبَاتِ⁵⁵.

Vücutta sivilce benzeri şişliklere جَدْرَةٌ denirken, çiçek hastalığına yakalanan birine de الْمَجْدُور denilmiştir.⁵⁶

3.15. جَذَمَ: Cüz zam hastalığına yakalanmak.⁵⁷

جَذَمَ “kök, asıl, dip, temel” gibi anlamlara gelirken جَذَمَ الْقَوْمَ ifadesiyle “ bir kavmin asılları, kökleri” kastedilmektedir.⁵⁸ Kelimenin bir başka anlamı da “kesip koparmak, ayırmak, çıkarmak, hariç tutmaktır.” Cüz zam hastalığına yakalanan birisinin vücudunda dökülmelerin baş göstermesiyle ilgili أَصَابَيْعُ كَفَيْهِ “Elinin parmakları döküldü, gitti”, denilmektedir.⁵⁹ Cüz zam hastalığıyla kelimenin kök manası arasında yakınlık vardır. Çünkü, جَذَمَ filinin manalarından olan “kesmek, ayırmak” ile cüz zam hastalığının belirtilerinden olan vücuttan derilerin ve azalardan parçacıkların dökülmesi irtibatlıdır.

Cüz zam hastalığına yakalanan kimseye مَجْدُومٌ, hastalığa ise جَذَمٌ denir, yine “c-z-m” kökünden türeyen أَخَذَمَ “kötürüm oldu” anlamına gelmektedir. Kötürüm olan, elden

⁵² Sikâb, cahiliye döneminde yakınlarından birini kaybeden bir kadının kan sürerek başına koyduğu pamuk parçasıdır Bk. (el-Ezherî, 2001, 8/317).

⁵³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/469.

⁵⁴ Ahmed Muhtar Abdulhamîd, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, 1/350.

⁵⁵ Luis Ma'luf el-Yeûsî, *el-Müncid fi'l-luğa* (Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1908), 81.

⁵⁶ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 1/223.

⁵⁷ Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *Misbâhu'l-munîr ğaribi'ş-şerhi'l-kebir* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'ilmiyye, ts.), 1/94.

⁵⁸ Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcül-'arûs min cevahiril kâmus* (Daru'l-Hidâye, ts.), 31/378.

⁵⁹ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 6/96.

ayaktan düşen bir hasta ile cüzzam hastalığından dolayı el ve ayaklarını kullanmakta zorlanan hastanın durumları benzerdir. Hadis-i şerifte;

مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ ثُمَّ نَسِبَهُ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى وَهُوَ أَجْدَمٌ: Kim Kur'an-ı Kerim'i öğrenir de sonra onu unutursa kötürüm olarak Allah-ü Teâlâ'yı karşılar, buyurulmuştur.⁶⁰

3.16. جَلِبَ: Alıp getirmek, getirtmek, ithal etmek.

C-l-b kökü, “kendine doğru çekmek, (malı) dışarıdan getirtmek, sebep olmak, alıp getirmek” gibi anlamlara gelmektedir⁶¹. Bu kökten isim olan جَلْبَةٌ ise kuraklık veya başka bir sebepten dolayı, zor ve şiddetli geçen yıl için kullanılmaktadır. Kelimenin başka kullanımları da vardır. el-Hüzelî der ki: مِنْ جَلْبَةِ الْجُوعِ جَيَّارٌ وَ إِرْبِيزُ : “Sanki sakalı ile göğsü arasındaki kısım açlık sıkıntısıyla altın sarısı gibi sararmış ve kireç gibi”. Burada ekonomik darlık anlamında olmayıp açlığın verdiği ıstırapla vücutta meydana gelen değişim anlatılmıştır.⁶²

جَلِبَ , جَلَبَ , جَلَبَ fiillerinin ortak manası “Bir şeyi alıp getirmektir.” Fiilin mâlum anlamlı meçhul kalıbına da rastlanmaktadır. Şöyle ki; جَلَبْتَ الْإِبِلَ مِنَ الْبَدْوِ إِلَى مِصْرَ جَلَبًا; “Develer çölden Mısır’a mal getirdi” denilmektedir.⁶³

3.17. جُنَّ: Delirmek, çıldırmak.⁶⁴

C-n-n kökü “gizlemek, gecenin çökmesi, çıldırmak, karanlık basması” gibi anlamlara gelir. جُنَّ denildiğinde “çılına dönmek, fittirmek” anlaşılır.⁶⁵ جِنَايَةٌ kelimesi de bu mana ile irtibatlandırılabilir. Nitekim cinayet, kişinin kendinden geçerek, aklını devre dışı bırakıp işlemiş olduğu bir suçtur. جُنَّ kelimesinin mef’ulu “mecnûn” dur.⁶⁶ Bu ifade Kur’ân-ı Kerim’de şöyle geçmektedir: ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ “Sonra ondan yüz çevirdiler ve bu öğretilmiş bir deli! dediler.”⁶⁷

جُنَّ “Filanca delirdi” denildiğinde أَصَابَهُ الْجُنُّ “Cin ona musallat oldu” anlaşılmıştır.⁶⁸ جُنَّ kelimesinin çoğulu جَنَّ دِيرٌ. Kur’ân-Kerim’de نَارِ السَّمُومِ “Cinleri de daha

⁶⁰ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Garibü'l-Hadis*, thk. Muhammed Abdülmuîd Hân (Haydarâbad: Matbaatu Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1964), 3/48.

⁶¹ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 3/130.

⁶² Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *Cemheratu'l-Luğa*, thk. Remzi Münir (Beyrut: Daru'l-İlm lilmelâyin, 1987), 1/27.

⁶³ İbn Düreyd, *el-Cemhera*, 1/27; et-Tirmizî, *Nikah*, 30

⁶⁴ İbn Fâris, *Mekâyisi'l-luğa*, 10/265.

⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/391.

⁶⁶ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 6/20.

⁶⁷ *Duhân* 44/14.

⁶⁸ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 10/269.

önce zehirli ateşten yaratmıştık” buyurulmaktadır.⁶⁹ Aynı kelime başka yerde yılan anlamında geçmektedir. Hz. Musa asasını yere atınca, ... كَأَنهَا جَانٌ gibi deprenilir gördü, buyurulmaktadır.⁷⁰

(ح)

3.18. كِزَامِكُ : كِزَامِكُ : كِزَامِكُ .⁷¹

Kelimenin kökü olan h-s-b, aslı itibariyle zeminin, toprağın parçaları anlamındadır. Bir diğer anlamı ise “حَصِي” kelimesiyle de aynı kullanımda çakıl, ufak yuvarlak taşlar demektir.⁷² Fiil hali ise çakıl döşemek, yere çakıl taşı ile kaplamak anlamlarında kullanılır. Ufak, yuvarlak taşlara da çoğul olarak حَصَبَاءُ denilmiştir. Hadis-i şerifte bu kullanım yer almaktadır. Cennetin taşları, حَصَبَاءُهَا اللَّوْلُؤُ وَ الْيَاقُوتُ “onun çakılları inci ve yakuttan” diye tasvir edilmiştir.⁷³ Bu kelimeden türeyen حَصَبُ ile ilgili olarak Kur’ân-ı Kerim’de حَصَبُ حِجَابِهَا ifadesi yer almaktadır ki bu, “cehennem yakıtı” anlamındadır.⁷⁴

Ayrıca tozla birlikte gelen fırtınalı rüzgâra da رِيحٌ حَاصِبٌ denilir.⁷⁵ Kelimenin tüm bu anlamları bir arada düşünüldüğünde حَصِبٌ “kızamık oldu” anlamlarında kullanılmıştır. Nitekim kızamık hastalığının belirtilerinden olan yüksek ateş, Kur’ân’da da geçen ve yakıt anlamına gelen حَصَبُ ile irtibatlandırılabilir.

3.19. حَلٌّ : سَرْبَسْتٌ : حَلٌّ .⁷⁶

حَلٌّ “helal kılındı, serbest kılındı” fiili bu ifadeyle irtibatlandırılabilir. Nitekim helal kılmak da bir bakıma serbestlik tanımaktır. Bir şeyin helal olduğu anlatılırken حَلٌّ kelimesi kullanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de ve hadis-i şeriflerde bu kullanıma çokça rastlanmaktadır.⁷⁷

حَلَّةٌ kelimesi isim olarak “cübbe, elbise” anlamlarına gelmekte olup belki de cübbenin giyiminin rahatlığı sebebiyle bu isim verilmiştir. حَلَّةٌ ise “konak ve kamp yeri” gibi anlamlara gelir ki insanlar bu mekanlara rahatlamak, dinlenmek için gelirler.⁷⁸

⁶⁹ Hicr 15/27.

⁷⁰ Neml 27/10.

⁷¹ İbn Manzûr, Lisânü'l-‘Arab, 1/318.

⁷² İbn Fâris, Mekâyîsi'l-luğa, 2/7.

⁷³ et-Tirmizî, Sıfâtu cennet, 2.

⁷⁴ Enbiya 21/98.

⁷⁵ İbn Fâris, Mekâyîsi'l-luğa, 2/7.

⁷⁶ İbn Fâris, Mekâyîsi'l-luğa, 2/20.

⁷⁷ Mâide 5/5, Mümtehine 60/10, el-Buhârî, Hac, 34.

⁷⁸ el-Ferâhîdî, Kitâbü'l-Ayn, 3/28.

وَأَنْتَ وَأَنَا رَجُلٌ حِلٌّ عَلَى الْفَرَسِ “Sen bu belde de bulunmaktasın”.⁷⁹ Ayrıca hadis-i şerifte de “ben atın üzerinde ihramsız bir vaziyette bulunmaktaydım” ifadesi yer almaktadır.⁸⁰ Burada حِلٌّ kelimesi hem ihramda olmamayı hem de bir mekânda bulunmayı anlatmaktadır. Kanaatimizce ihramsız olmanın bu kelime ile kullanılması fiilin asıl anlamı olan “serbest, hür olmak” ile irtibatlı olarak düşünülebilir. Çünkü ihramsız kimse ihramlı iken ihram yasaklarından uzaktır. Bir bakıma ihramlıya göre daha serbesttir, denilebilir.

(خ)

3.20. خُذِلَ: Ters gitmek, problem çıkmak, başaramamak.⁸¹

Malum yapısıyla “terk etmek, bırakıp gitmek, arkada bırakmak, hoşnut edememek” anlamlarına gelen bu fiil, meçhul kalıbında “işin ters gitmesi, bir problem meydana gelmesi, aksilik yaşanması anlamlarındadır.⁸² Kur’ân-ı Kerim’de وَإِنْ يَجِدْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصَرِكُمْ “Eğer sizi bırakırsa ondan sonra size kim yardım edebilir? Buyurulmaktadır.⁸³ Burada fiil malum yapısıyla gelmekte ve “yardımın kesilmesi” anlamındadır. Hadis-i şerifte de aynı manada الْمُسْلِمُ مِنْ أَخِي الْمُسْلِمِ لَا يَخْذُلُهُ “Müslüman, Müslümanın kardeşidir, onu terk etmez” şeklindedir.⁸⁴

“خَذَلَهُ” tabiri الْقِتَالِ وَ تَرَكِ الْقِتَالِ: Onu başarısızlığa ve ölüme terk etti, anlamında kullanılır. Böylece fiilin meçhul kullanımı olan خُذِلَ ifadesi ile aynı anlama gelmektedir. İnfîâ’l kalıbında olan “إِنْخَدَلَ” ise “terslik, problem yaşamak, mağlup olmak” anlamlarında olup kullanımları benzerdir.⁸⁵

(د)

3.21. دُخِلَ: Keyifsiz olmak, rahatsız olmak.

دُخِلَ fiilinin bilenen malum anlamlarının yanı sıra meçhul kalıbında “rahatsız olmak” anlamı vardır. Örneğin; دُخِلَ فِي عَقْلِهِ denildiğinde “zihinsel rahatsızlığının bulunduğu”

⁷⁹ Beled 90/2.

⁸⁰ el-Buhârî, Sayd, 11.

⁸¹ Ahmed Muhtar Abdulhamîd, *Mu’cemu’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, 3/622; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 218.

⁸² İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 11/202.

⁸³ Âl-i İmrân 3/160.

⁸⁴ Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fi Garîbi’l-Hadis*, thk. Tahir Ahmed Zavi, Mahmud Muhammed Tanâhî (Beyrut: el-Mektebetü’l- ‘İlmiyye, 1979), 2/16.

⁸⁵ Ahmed Muhtar Abdulhamîd, *Mu’cemu’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, 3/6229.

kastedilir. Başka bir ifadeyle de دُخِلَ حَسْبُهُ أَوْ عَقْلُهُ denir ki, bununla da “aklında veya hesabında kusur, rahatsızlık meydana geldi” ifadesi anlaşılmaktadır.⁸⁶

دَخَلَ “Akli dengesizlik, delilik anlamlarına” gelirken مَدْحُولُ lafzı da aynı şekilde hastalıklı, rahatsız, normal olmayan kimseler için kullanılır. Şöyle ki;

دُخِلَ فُلَانٌ فَهُوَ مَدْحُولٌ denilirse “filanca kimse rahatsızlandı, o hastalıklı” kastedilir.⁸⁷

(ج)

3.22. رَزَا: Kayba uğramak.

رَزَا: أصَابَهُ رُزَاً عَظِيمًا: Büyük bir kayba uğradı, denir⁸⁸. Kelimenin tek bir aslı olup “zarar görmek kaybetmek” anlamlarındadır. رَزَاً çoğul hali أرزاء dür⁸⁹. رَزَاً denildiğinde, insanları mal mülkten mahrum bırakan kimse anlaşılmaktadır. Dolayısıyla filinin malum yapısının kullanımı “yoksun bırakmak, kaybettirmek” şeklindedir.

رَزَا الشَّخْصُ بِوَلَدِهِ: Kişi çocuğunu kaybetti, demektir. Hadis-i şeriflerde de bu ifadeye rastlanmaktadır. Müslim de geçen ve ağaç dikmenin fazileti anlatılan bir rivayetin son kısmı şu şekildedir; وَلَا يَزْرَعُهُ أَحَدٌ إِلَّا كَانَ لَهُ صَدَقَةٌ “Herkesin ondan yiyip eksilttiği mahsul de dikene ait bir sadakadır” buyurulmuştur.⁹⁰

3.23. رَفَعَ: Görünmek, gözünün önüne gelmek.⁹¹

R-f-a, genel olarak “kaldırmak, yükseltmek, yükseltmek” gibi anlamlara gelirken farklı kullanımları da vardır⁹².

- 1- “Kaldırmak” gerçek anlamıyla hadis-i şerifte şöyle buyurulmaktadır; رَفَعَ ثُمَّ رَفَعَ ثُمَّ رَفَعَ “sonra rükû etti, sonra başını kaldırdı.”⁹³ رَفَعَ, burada “doğrulttu, kaldırdı” anlamındadır. رَفَعَ بِهِ رَأْسًا olarak söylenirse ifade, “dikkatini vermek” anlamına gelir. Burada “dikkatini vermek” anlamının, muhatabın sözüne dikkat

⁸⁶ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 4/230.

⁸⁷ İbn Fâris, *Meğâyisi'l-luğa*, 2/335.

⁸⁸ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 1/170.

⁸⁹ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 3/383.

⁹⁰ Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh* (Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, 1998), 7.

⁹¹ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 332.

⁹² el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 1/423.

⁹³ el-Buhârî, *es-Sahîh*, 18.

kesilerek, başını kaldırıp dikkatlice onu takip etti, şeklinde düşünülebileceği kanaatindeyiz.⁹⁴

الْبَيْدَرُ أَنْ يُحْمَلَ بَعْدَ الْحَصَادِ إِلَى رَفْعِ الزَّرْعِ tabiri, “ekinlerin kaldırılması” anlamına gelir ki, bununla بَعْدَ الْحَصَادِ إِلَى رَفْعِ الزَّرْعِ “hasattan sonra harmanın kaldırılması” kastedilir.⁹⁵

- 2- “Yükseltmek” anlamında ayet-i kerimede; لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ “sesinizi yükseltmeyin”, buyurulmaktadır.⁹⁶ رَفْعُ الْحَدِيثِ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ tabiri de hadis-i şerifin Hz. Peygamber’e (a.s) nispet edilmesi, yani ona yükseltilmesidir. Hadis ilminde bu tarz hadislere “merfû” hadis denir⁹⁷
- 3- “Uzaklaşmak” anlamında da kullanımı vardır. Mesela رَفَعَ يَدَيْهِ عَنِ الشَّيْءِ ifadesi “Bir şeyden elini çekti, uzaklaştı”, anlamındadır⁹⁸.
- 4- رَفَعَ الدَّعْوَى عَلَيْهِ “Dava açtı.” Burada r-f-a, bilinen kullanımlarının dışında farklı bir anlam kazanmıştır⁹⁹.

Bütün bu kullanımların yanında fiilin meçhul kullanımının, رَفَعَ عَنْ kalıbının “yükümlülüğün kaldırılması” anlamında hadis-i şerifte şöyle buyrulur: yanı sıra “رفع القلم” Kalem (sorumluluk) üç kişiden kaldırıldı: 1-Uyanıncaya kadar uyuyandan, 2-Aklı başına gelinceye kadar mecnundan, 3-Buluğa erinceye kadar çocuktan¹⁰⁰.

(i)

3.24. رُهِى: Övündü, kibirlendi¹⁰¹.

رُهِى فُلَانٌ: *Falanca kimse kibirlendi*, denilmektedir. Fiil meçhul kalıbıyla kullanıldığında “övünmek, kibirlenmek” anlamı verilir. el-Ezherî bu anlama gelecek şekilde إِذَا أَعْجَبَ بِنَفْسِهِ “Filanca kendini beğendiğinde kibirlendi” diyerek bu anlama dikkat çekmiştir¹⁰².

⁹⁴ Reinhart Pieter Anne Dozy, *Tekmiletü'l-me 'âcimi'l-'Arabiyye*, çev. Muhammed Selîm en-Na 'îmî (Bağdat: Vizâretü's-Sekâfe ve'l-i 'lâm, 1979), 5/173.

⁹⁵ İbn Fâris, *Meğâyisi'l-luğa*, 2/424.

⁹⁶ Hucurât 49/2.

⁹⁷ Subhi es-Salih, *Hadis ilimleri ve Hadis Istılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir (İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 172.

⁹⁸ Ahmed Muhtar Abdulhamîd, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, 3/916.

⁹⁹ Ahmed Muhtar Abdulhamîd, *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye*, 3/918.

¹⁰⁰ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 141.

¹⁰¹ İbn Fâris, *Meğâyisi'l-luğa*, 1/29.

¹⁰² el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 1/239.

“Zehv” kökünün bir diğer anlamı da güzelliştir. Halil b. Ahmed övünme anlamı dışında bu kelimeyi, güzel manzara ve parlak, filizlenmiş bir bitki şeklinde izah etmiştir.¹⁰³

Sonuç

Zaman içerisinde dilin farklı kültürlerin etkisiyle değişime uğraması kaçınılmazdır. Çalışmamızda kelimelerin dildeki bu hareketlilik ile birlikte çağımızdaki kullanımları örneklendirilirken Arapçanın gramer kurallarının tespit edildiği ve en fasih kaynaklar olan Kur’ân-ı Kerîm, Hadis-i şerifler ve Arap şiirinden misaller verilmiştir.

Ele alınan fiiller konu için örnek teşkil etmektedir. Bir kısmının kullanımının yaygın, diğer bir kısmının ise kullanımının az olduğu görülmüştür. Bazı fiillerin sadece meçhul kullanımları olmakla birlikte diğer bir kısmının ise hem malum hem de meçhul yapıları mevcuttur.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Sadullah Tilkitaş

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

¹⁰³ el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 4/73.

Kaynakça

- Ahmed Muhtar Abdulhamîd. *Mu'cemu'l-luğati'l-'Arabiyyeti'l-muâsıra*. 4 Cilt. 'Âlemü'l-Kütüb, 2008.
- Bolelli, Nusrettin. "Arap Dilini Anlama Ekseninde Mechûl Fiillerin Yeri ve Değerlendirilmesi". *Şarkiyat Mecmuası* 22 (2013), 37-75.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-. *el-Câmi'u's-saîhîh*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-. *es-Sıhâh tâcü'l-luğa Ve şihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Aḫmed Abduğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-İlm lilmelâyin, 1987.
- Demirayak, Kenan. *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*. İstanbul: Cantaş Yayınlar, 2016.
- Dozy, Reinhart Pieter Anne. *Tekmiletü'l-me 'âcimi'l-'Arabiyye*. çev. Muhammed Selîm en-Na 'îmî. 11 Cilt. Bağdat: Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İ 'lâm, 2. Basım, 1979.
- Durmuş, İsmail. "Sözlük". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 37/398-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 4. Basım, 2009.
- Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm. *Garîbü'l-Hadîs*. thk. Muhammed Abdülmuîd Hân. 4 Cilt. Haydarâbad: Matbaatu Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1964.
- Ege, Ramazan. "Mef'ûlü MâlemYüsemme Fâ'iluh Kalıbında Malum Anlamı Verilen Bazı Arapça Kelimeler". *Nüsha* 7/25 (2007), 71-102.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed el-. *Tehzîbü'l-luğa*. thk. Muhammed Avz Mura'ib. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Ferâhîdî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed el-. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Mehdi Mahzûmî, İbrâhim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Bağdat: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-. *Misbâhu'l-munîr ğarîbi's-şerhi'l-kebir*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'İlmiyye, ts.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsu'l-Muhîd*. thk. Muhammed Naîm. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 2005.
- Hatipoğlu, İbrahim. "Mu'cem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/343-345. Ankara: TDV Yayınları, 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mucem--tabakat>
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheratu'l-Luğa*. thk. Remzi Münir. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-İlm lilmelâyin, 1987.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hasen Aḫmed b. Fâris b. Zekeriyâ el-Kazvînî. *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Aḫmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnâvûd vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 2001.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs*. thk. Tahir Ahmed Zavi, Mahmud Muhammed Tanâhî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'İlmiyye, 1979.
- İsmail Güler. *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*. İstanbul: İsam Yayınlar, 2004.
- Luis Ma'luf el-Yeûsî. *el-Müncid fi'l-luğa*. Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1908.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-saîhîh*. Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, 1998.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Hasan Abdülmün'im. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 4. Basım, 2003.
- Subhi es-Salih. *Hadis ilimleri ve Hadis İstilahları*. çev. M. Yaşar Kandemir. İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 12. Basım, 2016.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-. *el-Câmi'u's- saîhîh*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1996.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza ez-. *Tâcü'l-'arûs min cevahiril kâmus*. 40 Cilt. Daru'l-Hidâye, ts.